

Nieuwe open ruimte in het woonensemble

New Open Space in Housing Ensembles

Inleiding

De afgelopen jaren is een nieuwe generatie woningbouwensembles ontstaan. Ondanks grote verschillen in hun verschijning hebben deze ensembles één belangrijk kenmerk gemeen: de 'nieuwe open ruimte' tussen de afzonderlijke woongebouwen die het ensemble zijn architectonische identiteit geeft. Deze nieuwe ensembles kunnen gekarakteriseerd worden door de open ruimte, die door de compositie van de woongebouwen binnen het ensemble ontstaat, bijvoorbeeld de centrale binnenhof van De Grote Hof in de wijk Ypenburg bij Den Haag, de reeks pleintjes van de Mariaplaats in Utrecht of de *parterre*¹ in Zwanevond bij Heerenveen.

De open ruimte is in verschillende opzichten een nieuw verschijnsel binnen de Hollandse traditie van het bouwblok en het wonen. Zo is ze anders van formaat, vorm en architectonische expressie dan tot nu toe werd gemaakt. Bovendien is deze ruimte nieuw qua invulling en gebruik: er is sprake van veranderende verhoudingen tussen het publieke en particuliere domein. De nieuwe open ruimte impliceert ten slotte fundamentele veranderingen in de woonomgeving als geheel: in de samenhang tussen woning, woonomgeving en stad. Dit onderzoek richt zich op de compositie van deze nieuwe open ruimte, en haar architectonische en stedenbouwkundige betekenis. Doel is de nieuwe open ruimte zelf als architectonische opgave aan de orde te stellen, in antwoord op eigentijdse maatschappelijke ontwikkelingen.

In deze studie wordt de nieuwe open ruimte onderzocht aan de hand van acht woningbouwensembles. Op het eerste gezicht lijken de bestudeerde projecten volkomen verschillend. Zij maken deel uit van uiteenlopende opgaven: ze zijn binnenstedelijk, liggen aan de rand van de stad of zelfs in het landelijk gebied. Ze maken deel uit van een bouwblok of vormen zelf een bouwblok. De meeste ensembles zijn voornamelijk opgebouwd uit laagbouwoningen, maar er zijn ook combinaties met appartementengebouwen en woontorens. Wat de ensembles bindt, ligt echter niet in hun morfologische of typologische karakteristiek, maar in de 'ontwerpeenheid': het onderscheidende element van waaruit het ontwerp is gedacht. De ontwerpeenheid is een van de bepalende aspecten van de woningbouw die veranderen in de loop der tijd: van de kavel naar de rij, van het blok naar de straat, van het stadvernieuwingsproject naar het woongebouw, en nu naar de open ruimte tussen de woongebouwen. De hier besproken ensembles worden gelezen vanuit dit sturende thema van de open ruimte.

Publieke ruimte en maatschappelijke context

Het fenomeen van de nieuwe open ruimte moet worden gezien in relatie tot de discussie over publieke ruimte en wonen in de stad, zoals die wordt gevoerd sinds architecten zich bezig houden met de vormgeving van de moderne stad. Om de aard van deze ruimte te begrijpen, moet deze dan ook tegen de achtergrond van dit debat worden geplaatst. Sinds enige decennia wordt het debat over de publieke ruimte gepolariseerd door zowel een regressief idealisme betreffende de begrippen 'identiteit' en 'gemeenschapszin', als een verlamdend besef van onmacht ten aanzien van de maakbaarheid van de samenleving, samengevat in Koolhaas' vaak aangehaalde vonnis: 'De straat is dood.'²

Binnen dit debat zijn er echter ook meer genuanceerde geluiden te horen. Manuel de Solà-Morales beschrijft hoe het belang van de uniforme publieke ruimte van de moderne stad is afgenomen ten gunste van een differentiatie van deze ruimte: 'De rijk-

Introduction

In the past few years, a new generation of housing ensembles has emerged. Despite great differences in appearance, these new complexes have one important characteristic in common: the 'new open space' within them that is created by the arrangement of the buildings and which gives the ensemble its architectural identity – as, for example, the central inner courtyard of the De Grote Hof in the Ypenburg district near The Hague, or the series of little squares that are part of the Mariaplaats in Utrecht, or the *parterre*¹ in Zwanevond near Heerenveen.

This open space is a new phenomenon within the Dutch tradition of residential blocks in several ways. In size, shape and architectural expression, it is different from what was previously built. Moreover, it is new in terms of layout and use: it would seem that the relation between the public and the private domain is changing. Finally, the new open space implies fundamental changes in housing conditions as a whole: in the relation between the home, its surroundings and the city. This investigation focuses on the composition of the new open space and its significance for architecture and urban design, with the aim of examining the new open space as an architectural answer to contemporary social developments.

Eight residential complexes have been taken as examples. At first sight, these projects seem to be completely different: some are in inner cities, others lie at the edge of a city or even in rural areas; they can be part of a residential block or form a block themselves. Most are primarily comprised of low-rise housing, but some also have combinations of mid-rise apartment blocks and high-rise residential towers. The common factor shared by these complexes, however, is not their morphological or typological characteristics, but their 'unity of design', the distinctive element upon which the design is based. Unity of design is one of the defining aspects of housing that changes over the course of time: from the lot to the row, from the block to the street, from urban renewal project to residential building, and now to the open space between the residential buildings. The housing ensembles discussed here are considered from this guiding theme of open space.

Public Space and Social Context

The phenomenon of the new open space must be seen in relation to the discussion on public space and urban living, which has been going on ever since architects have been engaged with designing the modern city. To understand the nature of this space, it must be placed against the background of this debate. Over the past several decades, the debate on public space has been polarized by both a regressive idealism concerning the concepts of 'identity' and 'community spirit', and a paralyzing sense of impotence with regard to the manipulability of society, summed up in Koolhaas's oft-quoted verdict: 'The street is dead.'²

Within this debate, more nuanced voices are also to be heard, however. Manuel de Solà-Morales describes how the importance of uniform public space within the modern city has lessened in favour of a differentiation of this space: the wealth of a city is that of its collective spaces, of all the places where daily life goes on.³ He mentions shopping malls and amusement parks in particular. The question is whether the 'broadened spectrum of the collective city' that he desires can also include the residential domain. Also important to this study is the work of urban sociologist Arnold Reijndorp, particularly the book *In Search of New Public Domain*, which he wrote in collaboration with Maarten Hajer.⁴ For Hajer and Reijndorp, the public domain in a multiform society is characterized

dom van een stad is die van de collectieve ruimtes, die van alle plekken waar het dagelijkse leven zich afspeelt.³ Hij noemt in het bijzonder winkelcentra en attractieparken. Het is de vraag of de door hem gewenste ‘spectrumverbreding van de gemeenschappelijke stad’ ook het woondomein kan omvatten.

Belangrijk voor deze studie is ook het werk van stadssocioloog Arnold Reijndorp, vooral het boek *Op zoek naar nieuw publiek domein* dat hij samen met Maarten Hajer schreef.⁴ Hajer en Reijndorp benoemen als kenmerk van het openbare domein in een pluriforme maatschappij, dat het gebruikt kan worden door verschillende groepen (‘stammen’ volgens de Solà-Morales). Belangrijk daarvoor is dat het openbare domein op verschillende wijze geïnterpreteerd kan worden; conflicten moeten, en kunnen, niet worden uitgesloten, maar wel gereguleerd. Hajer en Reijndorp spreken ook van ‘parochiale ruimte’. In navolging van de Amerikaanse sociologe Lofland⁵ omschrijven zij deze als ‘ruimten die weliswaar openbaar toegankelijk zijn, maar duidelijk de ruimte vormen van een bepaalde groep: wie er als vreemde binnenwandelt, voelt zich een, vaak ongewenste, gast’. Juist deze dominantie van een bepaalde groep biedt de ervaring van publiek domein, stellen de auteurs. Publiek domein veronderstelt volgens hen een sfeer van uitwisseling en confrontatie, en daarmee de onderlinge nabijheid van verschillende sferen. De vraag is nu: hoe open zijn die gedomineerde domeinen, welke betrekkingen gaan ze aan met andere en wat kan daaraan ontworpen worden.

Een derde invalshoek biedt het werk van Ivan Nio. Hij is, samen met Reijndorp, een van de auteurs van het boek *Buitenwijk; stedelijkheid op afstand*.⁶ Dit boek beoogt, tegenover vaak bestaande vooroordelen, meer realistische en onbevoordeelde inzichten te bieden in hedendaagse stedelijkheid of wel het wonen in de netwerkstad. Het artikel van Nio over de buitenwijk Ypenburg is echter cynischer van toon; hierin beschrijft hij de publieke ruimte van deze Vinex-locatie ‘als een contramal van binnengebieden’, waarin ‘het brandpunt verschoven is van het openbare gebied naar het woondomein’.⁷ Hiermee zou de betekenis van de openbare ruimte worden uitgehouden.

Uitgesproken negatief ten slotte zijn auteurs als Lieven De Cauwer. In ‘De capsulaire beschaving’ schetst hij een samenleving van angst, afsluiting en simulatie die haar burgers terugdringt in capsules, geïsoleerde eenheden.⁸

Waar in dit debat kunnen we de hier besproken woningbouwensembles plaatsen? Wordt een afscheiding van het publieke domein nagestreefd? Zijn het vormen van de bekritiseerde, besloten enclaves in de stad of op het platteland, een verdediging tegen het stedelijke geweld en de globaliserende samenleving? Of is het soms de bedoeling om opnieuw vorm te geven aan een collectief samenleven, zoals waarmee in de jaren zestig en zeventig van de 20^e eeuw werd geëxperimenteerd? Of zijn misschien andere interpretaties mogelijk?

Het gesloten bouwblok als historische achtergrond

Naast de maatschappelijke context moet de verschijning van de nieuwe open ruimte gezien worden in het licht van de traditie van het Hollandse bouwblok en het wonen aan de straat.⁹ De verschillende varianten laten alle in meer of mindere mate bewerkingen zien van het principe van het gesloten bouwblok, waarbij de relatie tussen woning en woonomgeving telkens opnieuw wordt vastgesteld.

Het traditionele, Hollandse gesloten bouwblok wijkt in belangrijke mate af van de bekendere en complexere bloktypologie van

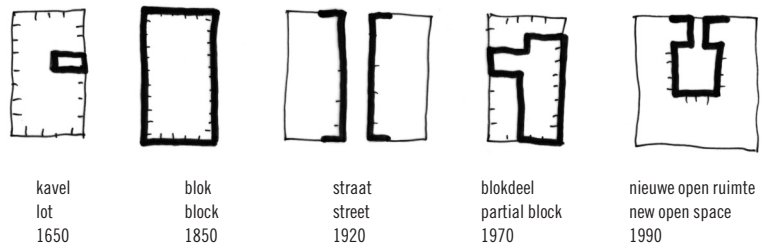

Zwanenwoud, Heerenveen:
de parterre als karakteriserend element van het ensemble
the parterre as characteristic element of the ensemble

Mariaplaats, Utrecht: de reeks pleintjes als karakteriserend element van het ensemble
the series of small squares as characteristic element of the ensemble

De Grote Hof, Pijnacker-Nootdorp:
de grote hof als karakteriserend element van het ensemble
the large courtyard as characteristic element of the ensemble

Diagram van de ontwikkeling van de ontwerpeenheid
Diagram showing the development of the design unit

de Franse of Duitse stad. Een van de hoofdprincipes van het Hollandse bouwblok is dat de stedelijke ruimte 'exclusief' wordt verkaveld, letterlijk 'uitsluitend': het gesloten blok brengt een absolute scheiding aan tussen de 'buitenwereld' van het openbare domein en de 'binnenwereld' van het private domein. Het Hollandse bouwblok heeft een formele buitenkant, waar de woningtoegangen liggen aan de openbare ruimte, en een informele binnenkant met privétuinen. De architectonische articulatie volgt deze tweedeling nauwgezet: de expressie van de buitenkant is formeel en gaat over het geheel. Door samenbindende elementen als een kroonlijst, vlakke gevels en een ritmering van ramen en deuren gaan de individuele woningen op in de compositie van het totale blok. De vormgeving van de binnenkant daarentegen is eerder functioneel, met balkons, houten puien, waslijnen en tuinen.

De genoemde exclusiviteit, waarbij aan de binnenzijde van het blok niet of nauwelijks plaats is voor (semi-)publieke activiteiten, heeft in de Nederlandse woningbouwtraditie een voorloper in de typologie van het grachtenhuis of Hollandse koopmanshuis. Dit huis heeft aan de gracht of straat een zogenaamd 'voorhuis' of 'straatkamer' met een dubbele hoogte.¹⁰ Het voorhuis is zowel een stedelijke ruimte, bestemd voor de handel, als een buffer tussen de stad en het privéleven dat zich afspeelt in de 'binnenhaard'.¹¹ In de beroemde Hollandse interieurschilderkunst van de 17e eeuw, vooral van Pieter de Hooch, is de straatkamer vaak verbeeld. Dit wonen-aan-de-straat is kenmerkend voor de Hollandse wooncultuur: de straatkamer met een voordeur aan de straat en een eigen stoep zijn de architectonische elementen van de uitwisseling tussen het huis en het stadsleven.

Dit stadstype – het weefsel van gesloten bouwblokken, straten en particuliere huizen vanaf de straat ontsloten – vormt de basis van de Nederlandse steden tot in het begin van de 20^e eeuw. In andere Europese landen is het appartementengebouw al vanaf de 18^e eeuw ingevoerd. Op het moment dat ook in Nederland woningen gestapeld worden, wat pas in de tweede helft van de 19^e eeuw gebeurt in de nieuwe arbeiderswijken, wordt gestapeld binnen de kavel met een houten trap achter de voordeur. Pas na de invoering van de Woningwet in 1901 worden ook in Nederland gestapelde woningen gebouwd met portiekontsluitingen. Ook dan leidt de Hollandse drang tot wonen-aan-de-straat tot ingenieuze oplossingen, zoals de Haagse portiek, een twee- tot driedubbel hoge opening in de gevel, waarin een buitentrap leidt naar de eerste verdieping, waar zich de voordeuren van de bovenwoningen bevinden.

Aan het begin van de 20^e eeuw neemt, als gevolg van de toevloed van bewoners naar de steden en de komst van de auto, de kwaliteit van de straat als verblijfsruimte in belangrijke mate af. Le Corbusier geeft een dramatisch beeld van de 19e-eeuwse stadsstraat in het artikel 'La rue': 'La rue est une rigole, une fissure profonde, un couloir resserré' (de straat is een goot, een diepe spleet, een nauwe gang).¹² Als alternatief voor de *rue corridor* ontwerpt Le Corbusier zijn *Ville Radieuse*, niet als een publiek domein of een ontmoetingsruimte, maar als een stralende stad, waar licht, lucht, ruimte en vooral ook ordening is. Een vooral visuele stad, waarnaar men kan kijken vanuit het appartement of vanuit de auto-capsule.

In de Nederlandse stedenbouwpraktijk is de straat aan het begin van de 20e eeuw echter nog springlevend. De Berlagiaanse stedenbouw is gebaseerd op het gesloten bouwblok en de straat. De benodigde verdichting wordt verkregen door woningen te

by the fact that it can be used by different groups (or 'tribes', as De Solà-Morales calls them). What is important here is that the public domain can be interpreted in various ways; conflicts must not – and cannot – be avoided, but *can* be regulated. Hajer and Reijndorp also speak of 'parochial space'. Following the example of the American sociologist Lofland,⁵ they describe this as a space that is indeed accessible to the public but clearly forms the territory of a particular group: those who walk in as strangers often feel themselves to be unwelcome guests. This domination by a particular group is exactly what offers the experience of public domain, according to the authors. Public domain presumes an atmosphere of exchange and confrontation, they say, and along with that, the mutual proximity of different atmospheres. The question now is: how open are these dominated domains, what relation do they have with other domains and to what extent can they be designed?

A third approach is offered by the work of Ivan Nio. He, together with Reijndorp, is one of the authors of the book *Buitenwijk; stedelijkheid op afstand* (Suburb; Urbanity at a Distance).⁶ Against often existing prejudices, the book is an attempt to offer more realistic and unbiased insights into contemporary urban living, or 'living in the network city'. Nio's article on the suburb of Ypenburg 'In search of the new suburb' is more cynical in tone; here, he describes public space on this Vinex estate as a counter-template of the spaces within the building blocks, in which the focus is shifted from the public area to the residential domain.⁷ This, according to Nio, erodes the meaning of public space.

Finally, there are distinctly negative authors such as Lieven De Caeter. In *The Capsular Civilization*, he describes a society of fear, seclusion and simulation that forces its citizens back into capsules, isolated units.⁸

Where in this debate can we place the residential complexes described here? Do they attempt to partition themselves off from the public domain? Should they be considered as closed enclaves in the city or countryside; the criticized defence against urban violence and a globalizing society? Or are they new expressions of a collective society, such as were experimented with in the 1960s and '70s? Or are even other interpretations perhaps possible?

The Perimeter Block as Historical Background

In addition to the social context, the emergence of the new open space must be seen in light of the tradition of the Dutch residential block and dwellings that directly border the street.⁹ To a greater or lesser degree, the different varieties all show adaptations of the principle of the perimeter block, whereby the relationship between residential units and the residential area is continually re-established. The traditional Dutch perimeter block differs substantially from the better-known and complex block typologies of French or German cities. One of the main principles of the Dutch housing block is that the urban space is allocated 'exclusively', in the literal sense of 'excluding': the closed block makes an absolute division between the 'outside world' of the public domain and the 'inside world' of the private realm. The Dutch residential block has a formal exterior, where the entrances to the dwellings open onto the public domain, and an informal, inner side with private gardens. The architectural articulation scrupulously follows this dichotomy: the expression of the exterior is formal and encompasses the whole. Through connecting elements such as a cornice, regular façades and rhythmic patterns of windows and doors, the individual dwellings are absorbed into the composition of the total block. The design of the inner side, on the other hand, is more

**Pieter de Hooch (1629 - na 1683),
 Binnenhuis met vrouwen bij een
 linnenkast, 1663, Rijksmuseum
 (permanente bruikleen van het
 Amsterdams Historisch Museum)**
 Pieter de Hooch (1629 - after 1683),
 Interior with Women beside a Linnen
 Chest, 1663, Rijksmuseum (on
 permanent loan from the Amster-
 dams Historisch Museum)

stapelen volgens variaties op het Haagse portiek-principe. De auto vraagt nog geen specifieke aanpassing.

Pas in de naoorlogse wederopbouwperiode leiden ook in Nederland de principes van de functionele stad en een hevige woningnood tot grootschalige hoogbouwwijken, waar de directe relatie tussen woning en straat is verdwenen. Op het gemis aan betekenisvolle, publieke ruimte in deze 'straatloze' wijken komt al snel veel kritiek. Een hernieuwd bewustzijn van het belang van goede, openbare ruimte leidt in de stadsvernieuwing van de jaren zeventig tot experimenten met nieuwe, openbare of collectieve ruimten.¹³ In de uitbreidingswijken van die tijd resulteert dezelfde experimenteerdrijf in de nieuwe typologie van het woonerf. De kritiek op deze nieuwe, openbare ruimten is veelal dat ze onduidelijk en informeel zijn, zowel in vorm en aanzicht als in gebruik.¹⁴

Recente vernieuwingen

De jaren tachtig van de vorige eeuw laten een omslagpunt zien in de architectuur, en in de woningbouw in het bijzonder. De kwaliteit van de openbare ruimte wordt steeds meer aangeduid als de centrale opgave voor zowel architectuur als stedenbouw. Een aantal ontwerpen markeert verschillende fasen in de ontwikkeling naar een beter begrip van de rol van stedenbouw en architectuur in de kwaliteit van de openbare ruimte. Van de weeromstuit leeft in eerste instantie het gesloten bouwblok op, door de roep, ook internationaal, om goede openbare ruimte.¹⁵ Na de periode van hybride verkavelingsvormen, woonerven en 'bloemkoolwijken' is aan het einde van de jaren tachtig het gesloten bouwblok opnieuw de maat der dingen, zo lijkt het. De zoektocht naar een nieuwe 'stedelijkheid' leidt echter ook tot andere initiatieven.

Met het project Kruisplein van Mecanoo, gerealiseerd in 1985 op een grootstedelijke locatie in Rotterdam, wordt het thema van de publieke ruimte en van de compositie van de gevel opnieuw op de agenda gezet. Het ontwerp voorziet in twee woongebouwen, die een bescheiden, terzijde liggende, openbare ruimte doen ontstaan naast de drukke Westersingel en West-Kruiskade, terwijl de gevels een relatie aangaan met de omringende stad.¹⁶ Een andere ontwikkeling betreft laagbouw in hoge dichtheid, waarop in de jaren tachtig intensief wordt gestudeerd.¹⁷ Dit leidt tot nieuwe patiowoningtypen, zoals rond 1991 in de wijk Nieuw-Sloten in Amsterdam, en zal later, rond 2001, leiden tot de dichtbebouwde rug-aan-rug kavels van de binnenstedelijke havenlanden Borneo en Sporenburg, ook in Amsterdam.

Uiteindelijk maakt de zogenaamde grondgebonden woning een herintrede in de Nederlandse binnenstadspraktijk. Een eerste aanzet wordt gegeven door het Amsterdamse woningbouwproject van Rudy Uytengaak in de Tsaar Peterstraat uit 1990. De bovenverdiepingen worden hier weliswaar ontsloten door traditionele galerijen aan de achterkant, maar aan de straat bevindt zich een bijzondere plint van woningen in anderhalve laag hoog met voordeuren aan de straat, geïnspireerd door de huizen met beneden pakhuizen in deze oude handelsstraat.

De centrale opgave krijgt steeds duidelijker contouren: woningen bouwen in een hogere, stedelijke dichtheid met een eigen voordeur aan de straat. Het gaat er daarbij om de nadelen van de gemeenschappelijke portiek- of galerijontsluiting te vermijden én om de straat betekenis te geven. Het werkt dus naar twee kanten: vanuit de woning naar de straat, en vanuit de straat naar de woning. Met de 'straatkamerwoningen' in de wijk de Horsten in

functional, with balconies, wooden fronts, clotheslines and gardens.

The above-mentioned exclusivity, which leaves little or no space on the inner side of the block for (semi-)public activities, has a predecessor in Dutch housing tradition in the typology of the canal house or Dutch merchant's house. This type of building has a so-called 'front house' or 'street room' facing the canal or street that is two storeys high.¹⁰ The front house is both an urban space, used for business, and a buffer between the city and the private life that takes place in the *binnenhaard*, the inner room(s).¹¹ Famous 17th-century Dutch paintings of interiors, particular those of Pieter de Hooch, often portray the street room. Dwellings that directly border the street are characteristic of Dutch culture: the street room, a front door opening straight onto the street and a private doorstep are the architectural elements of the interchange between the home and city life.

This urban type – a fabric of closed blocks surrounded by streets and private houses opening onto them – formed the basis of Dutch cities until the beginning of the 20th century. In other European countries, apartment buildings had already been introduced as early as the 18th century. By the time dwellings were also stacked above one another in the Netherlands – which didn't occur until the second half of the 19th century in the new working-class neighbourhoods – stacking was done within the building, with wooden stairs behind the front door. Only after the introduction of the Housing Act in 1901 were stacked dwellings with outside doors of their own also constructed in the Netherlands. Here too, the Dutch urge to live in dwellings that border the street led to ingenious solutions, such as the 'Hague walk-up entrance', a two- or three-storey-high opening in the façade in which a recessed stairway leads to the first floor, where the front doors of the upper-floor dwellings are located.

At the beginning of the 20th century, as a result of the influx of inhabitants to the city and the coming of the automobile, the quality of the street as a place-to-be deteriorated considerably. Le Corbusier sketches a dramatic portrait of the 19th-century city street in the article 'La rue': 'La rue est une rigole, une fissure profonde, un couloir resserré' (the street is a gutter, a deep crevice, a narrow corridor).¹² As an alternative for the *rue corridor*, Le Corbusier designed his *Ville Radieuse*, not as a public domain or a meeting place, but as a radiant city, where there is light, air, space and, above all, order: a primarily visual city, which people can gaze at from their apartments or from the capsules of their automobiles.

In Dutch urban design practice, however, the street was still alive and kicking at the beginning of the 20th century. The Berlagian urban design was based on the perimeter block and the street. The necessary density was achieved by stacking dwellings in variations on the Hague walk-up principle. The automobile did not as yet demand any specific adjustments.

It was not until the era of post-war reconstruction that the principles of the functional city in combination with an extreme housing shortage also led to large-scale high-rise districts in the Netherlands, in which the direct relation between the dwelling and the street disappeared. Much criticism was soon levelled at the lack of meaningful public space in these 'streetless' districts. A renewed awareness of the importance of good, public space during the urban renewal of the 1970s led to experiments with new public or collective spaces.¹³ In the urban expansion districts of that era, the same urge for experimentation resulted in the new typology of the *woonerf*, known in English variously as home zones, living streets or residential streetscapes. An oft-heard criticism of

17^e-eeuwse huizen aan de Bloemgracht in Amsterdam

17th-century houses on Bloemgracht in Amsterdam

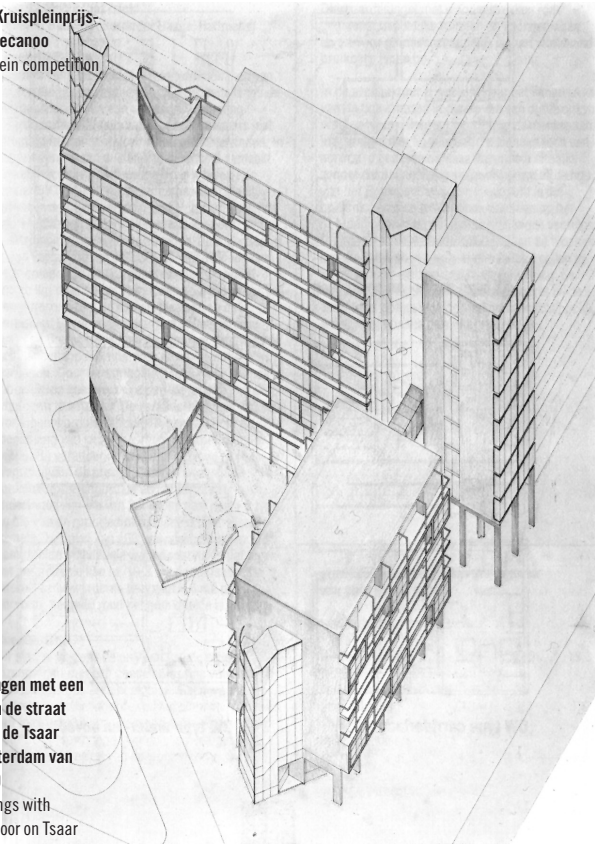
Haagse portiek, Den Haag

Hague walk-up, The Hague

Inzending voor de Kruispleinprijsvraag (1980) van Mecanoo

Entry for the Kruisplein competition (1980) by Mecanoo

Beganegrondwoningen met een eigen voordeur aan de straat in woningbouw aan de Tsaar Peterstraat in Amsterdam van Uytenga uit 1990

Ground-floor dwellings with a street-side front door on Tsaar Peterstraat in Amsterdam, designed by Uytenga in 1990

Smalle woningen (4 m) over vijf lagen, met elk een voordeur aan de straat en een tuin. Project van KCAP op het GWL-terrein in Amsterdam, 1993-1998

Narrow dwellings (4 m) in five levels, each with a front door at street level and a garden. Project by KCAP in Amsterdam's GWL-terrein, 1993-1998

Appartementengebouwen van drie lagen, waarin ook de bovengelegen appartementen een voordeur en een kamer aan de straat hebben. Project van Hebly Theunissen Architecten in Rotterdamse wijk Nederhorst, 1996

Three-floor apartment buildings, in which the upper apartments also have a front door and a room at street level. Project by Hebly Theunissen Architecten in the Rotterdam neighbourhood Nederhorst, 1996.

Rotterdam uit 1996 van Hebly Theunissen Architecten worden appartementengebouwen gerealiseerd in drie lagen, waarbij ook de appartementen op de tweede en derde verdieping een eigen voordeur met een kamer aan de straat hebben. Op het GWL-terrein in Amsterdam wordt in een plan van KCAP en West 8 een hoge dichtheid gerealiseerd met behulp van smalle rijwoningen (4 m breed) in vijf lagen, waarbij complexe stapelingen toch aan iedere woning een voordeur en een tuin weten te bieden.¹⁸

Blokmaten en doelgroepen

De nieuwe open ruimte kan gezien worden als een antwoord op de vraag naar grondgebonden woningen en de zoektocht naar een nieuwe stedelijke woonomgeving. Daarnaast heeft ze ook te maken met contextuele gegevens, zoals de beschikbare blokmaten op een locatie, en de verandering van doelgroep en opdrachtgever.

De morfologische context van de stadsvernieuwing gold de 19^e-eeuwse ring die wordt gevormd door ondiepe bouwblokken: tweemaal een woningrij en twee tuindiepten, samen ongeveer 40 m. In de stadsvernieuwingprojecten zien we dezelfde logica dikwijls terugkomen: twee randen met woningen aan de straat en tuinen in het binnengebied van het blok. In de jaren negentig verschuift de opgave naar de oudere stadskernen en de verlaten bedrijfsgebieden naast het centrum van de stad, waar de blokmaten onregelmatig en relatief diep zijn.

Daarnaast verandert de opgave eind jaren tachtig van een overheidsgestuurde volkshuisvesting naar marktgerichte particuliere woningbouw. De nieuwe doelgroep van kopers en huurders op de vrije markt stelt hogere eisen aan de woning en de directe woonomgeving.

Het gevolg van deze beide veranderingen is dat niet meer kan worden volstaan met de oude typologie van het gesloten bouwblok met zware gestapelde bouw langs de randen, en evenmin met de combinatie van randbebouwing en woningen op het binnenterrein. Er moeten nieuwe verkavelingstypologieën worden bedacht. De context van grotere blokmaten en nieuwe doelgroepen is de aanleiding voor de omdraaiing van de traditionele bloklogica: in het binnengebied van de blokken worden vóórkanten met de toegangen tot de woningen gesitueerd en daarmee ontstaat de nieuwe open ruimte.

De ontwerphistorie van vooral de Mariaplaats en de Rietlanden laat de ontwikkeling hiervan zien: in eerste instantie wordt in beide locaties een randbebouwing getekend. Pas na aandringen van buurtbewoners en anderen wordt de open, op het binnengebied georiënteerde bebouwing ontworpen, die ook gerealiseerd is.¹⁹

De projecten met nieuwe open ruimte, die buiten de restrictieve context van de bestaande stad zijn ontwikkeld, zoals IJburg, Ypenburg en Zwanenwoud, worden door een andere logica gestuurd. In deze 'vrije' context wordt het introduceren van nieuwe open ruimte niet bepaald door bestaande blokmaten, maar vanuit een opvatting over de stad en een eigentijdse manier van wonen, al dan niet expliciet gemaakt door ontwerpers en opdrachtgevers.

De ontwerpers van het Haveneiland op IJburg hebben doelbewust diepe bouwblokken getekend van ongeveer 70 tot 90 m diep, om programmatische differentiatie en flexibiliteit te kunnen accommoderen. In de tweede plaats streefden ze ernaar een secundair weefsel van hoven, pleinen en tuinen te realiseren, parallel aan het gridpatroon van straten. Ton Schaap, één van de stedenbouwkundigen van IJburg, noemt het 'buiten-je-huis-op-

these new public spaces is that they are ambiguous and informal, both in form and appearance as well as in use.¹⁴

Recent Innovations

The 1980s mark a turning point in architecture, and particularly in housing. The quality of public space is increasingly being designated as the central task of both architects and urban designers. A number of designs mark different phases in the development towards a better understanding of the role of urban design and architecture in the quality of public space. The call for good public space in first instance led to the resurgence, also internationally, of the closed residential block.¹⁵ After the period of hybrid allotment forms, home zones and 'cauliflower districts' (branching clusters of houses connected by winding lanes often ending in cul-de-sacs), at the end of the 1980s it looked as though the closed block had again become the measure of things.

The search for a new 'urbanity' also led to other initiatives, however. With Mecanoo's Kruisplein project, completed in 1985 at a central location in Rotterdam, the theme of public space and the composition of the façade was once again on the agenda. The design comprises two residential buildings, whose placement creates a modest public square adjacent to the busy Westersingel and West-Kruiskade, while the façades form a relation with the surrounding city.¹⁶ Another development was high-density low-rise construction, which was intensively studied in the 1980s.¹⁷ This led to new patio dwelling types, such as were built around 1991 in the Nieuw-Sloten district in Amsterdam, and later, around 2001, would lead to the densely built back-to-back allotments on the inner-city harbour islands of Borneo and Sporenburg, also in Amsterdam.

Ultimately, the so-called 'street-linked' dwelling made its re-entrance in Dutch inner-city housing practice. A first impulse was given by Rudy Uytenhaak's residential project in Tsaar Peterstraat in Amsterdam of 1990. Here, although the upper storeys open onto traditional outdoor galleries at the back of the building, the street side has a special plinth of dwellings that are one-and-a-half storeys high and have front doors opening onto the street, inspired by the houses in this old commercial neighbourhood with warehouses on their lower levels.

The key task is increasingly coming into focus: to build homes with a strong link to the street in a higher, urban density – both avoiding the disadvantages of the shared walk-up or gallery and giving the street significance. Thus, it works both ways: from the home to the street, and from the street to the home. With the 'street room dwellings' in the De Horsten district in Rotterdam, built by Hebly Theunissen Architecten in 1996, three-storey apartment houses were constructed in such a way that the apartments on the second and third floors also have their own front door opening onto a room at street level. On the GWL terrain in Amsterdam, a high-density plan by KCAP and West 8 was realized with narrow row houses (4 m wide) of five storeys high, which manage to offer every home a front door and a garden through the use of complex stacking methods.¹⁸

Block Sizes and Target Groups

The new open space can be seen as an answer to the demand for street-linked dwellings and the search for a new urban residential environment. Moreover, it also has to do with contextual matters, such as the existing size of blocks on a location and changing target groups and clients.

The morphological context of urban renewal in the 1970s and

straat-zitten-gevoel', evenals het idee van de 'dwaalroute' van Guy Debord als inspiratiebronnen voor Haveneiland.²⁰

De Grote Hof maakt deel uit van wijk de Venen in de buitenwijk Ypenburg. De maat van het superblok refereert aan de voormalige kassencomplexen. De stedenbouwkundige visie voor dit gebied vroeg bovendien om het beeld van een Normandische boerderij, die als een groot, ommuurd complex in het landschap ligt.²¹ De ontwikkelaars en stedenbouwkundigen van Zwanenwoud vroegen om een eigentijds landgoed van luxe appartementen, omringd door openbaar groen, die echter pas in de uitwerking van Soeters' ontwerp die specifieke dubbelzinnige uitwerking kreeg van een nieuwe open ruimte.

Het debat over stedelijke kwaliteit en openbare ruimte speelt gedurende de hele 20^e eeuw een rol en gaat een steeds belangrijker plaats innemen. Je kunt het zien als een doorgaande ontwikkeling, vanaf de miskenning van het belang van openbare ruimte in de jaren twintig tot aan de hausse aan publicaties, congressen en onderzoeken over openbare ruimte nu. Het thema van de relatie tussen de woning en de straat, gekoppeld aan het probleem van dichtheid in de stad, is in Nederland inherent aan deze discussie over openbare ruimte. De nieuwe open ruimte in de hier bestudeerde ensembles, die een herdefiniëring is van de relatie tussen woning, stad en publieke ruimte, vormt een nieuw hoofdstuk in deze ontwikkeling.

'80s was the 19th-century 'ring' of urban districts characteristic of most Dutch cities that was formed by shallow blocks: two rows of houses and two lengths of garden, together about 40 m deep. In urban renewal projects, we often see the same logic returning: two outer edges of houses along the streets and gardens in the inner area of the block. In the 1990s, the assignment shifted to the older city centres and abandoned business premises near the centre of the city, where the sizes of the blocks are irregular and relatively deep. What's more, at the end of the 1980s the task shifted from government-controlled public housing to market-oriented private housing. The new target group of buyers and renters on the free market puts higher demands on the dwelling and its immediate surroundings.

The consequence of these two changes is that the old typology of the perimeter block with heavily stacked construction along its edges is not sufficient, no more than the combination of buildings on the edges and dwellings on the inner terrain. New types of allotments must be conceived. The context of larger block sizes and new target groups leads to the reversal of the traditional logic about blocks: the front sides with entrances to the dwellings are situated in the inner area of the blocks, and this gives rise to the new open space.

The design history of the Mariaplaats and the Rietlanden particularly shows this development: in the first instance, buildings were conceived for the edges in both locations. Only after people in the neighbourhood and others insisted, were the buildings oriented towards the open inner area designed and realized.¹⁹

The projects with new open space that have been developed outside the restrictive context of the existing city, such as IJburg, Ypenburg and Zwanenwoud, are driven by a different logic. In this 'free' context, the introduction of new open space is not determined by existing block sizes, but by a notion about the city and a contemporary way of living, whether or not explicitly expressed by the designers and clients.

The designers of the Haveneiland in IJburg purposely created deep blocks of approximately 70 to 90 m in order to accommodate programmatic differentiation and flexibility. In addition, they strove to realize a secondary fabric of courts, squares and gardens, parallel to the grid pattern of streets. Ton Schaap, one of the urban designers of IJburg, mentions the 'feeling of sitting-on-the-stoop outside your house', and also Guy Debord's idea of the 'rambling route', as sources of inspiration for Haveneiland.²⁰

De Grote Hof is part of the De Venen district in the suburb of Ypenburg. The size of this superblok refers to the glasshouse complexes that were originally located here. Moreover, the urban design vision for this area was based on the image of a Normandy farm, which sits like a large walled complex in the landscape.²¹ The developers and urban designers of Zwanenwoud called for a contemporary estate of luxury apartments surrounded by public greenery, which, however, only gained the specific hybrid effect of a new open space through the realization of Soeters' design.

The debate on urban quality and public space has played a role throughout the entire 20th century and will become increasingly important. It can be seen as an ongoing development, starting with the lack of appreciation of the importance of open space in the 1920s to the boom in publications, conferences and research on public space today. The theme of the relation between the home and the street, coupled with the problem of density in the city, is inherent to this discussion on public space in the Netherlands. The new open space in the ensembles studied here, which is a redefinition of the relation between residence, city and public space, form a new chapter in this development.

Noten

- 1 Parterre (± 1650, Fr.): vlak, gecultiveerd terrein.
- 2 R. Koolhaas en B. Mau, *S,M,L,XL*, New York: Monacelli Press, 1995, 1253.
- 3 Manuel de Solà-Morales, 'Openbare en collectieve ruimte. De verstedelijking van het privé-domein als nieuwe uitdaging', oorspronkelijk in *La Vanguardia*, maart 1992, vertaling Els Bet in *OASE* 33, 1992.
- 4 Maarten Hajer en Arnold Reijndorp, *Op zoek naar nieuw publiek domein*, Rotterdam: NAI uitgevers, 2001.
- 5 Ibid., 'Parochialisering: de these van het verval', 84-92. Eerder heb ik hun werk uitgebreider geïnterpreteerd in het artikel 'Re-opening the Dutch city block: recent housing project as experiments in the public domain', *ARQ*, volume 10, nrs 3/4, 2006.
- 6 Arnold Reijndorp, Vincent Kompier, Stefan Metaal, Ivan Nio en Birgit Truijens, *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand*, Rotterdam: NAI Uitgevers, 1998.
- 7 Ivan Nio, 'Op zoek naar de nieuwe buitenwijk', in: Hans Venema (red.), *Buitenplaats Ypenburg, een bevlogen bouwlocatie*, Bussum: Uitgeverij Thoth, 2000.
- 8 Lieven De Cauter, *De Capsulaire beschaving*, Rotterdam: NAI uitgevers, 2005.
- 9 Voor een geschiedenis van het gesloten bloktype, zie: J.Castex, J.C.Depaule en Ph. Panerai, *Formes Urbaines: de l'ilot à la barre*, Parijs: Dunod, 1977 (vertaald als: *De rationele stad*, Nijmegen: SUN, 1984).
- 10 A. Hebly en K. Theunissen, *Bouwen in de Stad*, Den Haag: POS, 1989.
- 11 K. Theunissen, 'A Loggia facing the city', in: H. Cornelissen (ed.), *Dwelling as a figure of thought*, Nijmegen: SUN, 2005; in dit korte artikel interpreteer ik de Hollandse traditie van een 'stedelijkheid vanuit het huis' door middel van het Hollandse koopmanshuis.
- 12 Le Corbusier, 'La rue', in: *Urbanisme*, Parijs: G. Crès, 1925.
- 13 Enkele voorbeelden zijn: het binnenstraatje van het Gaffelblok in het Oude Westen, Rotterdam; woningbouw in Nieuwegein van Jan Verhoeven, 1976-1980; de Wandelmeent in Hilversum van Leo de Jonge en Pieter Weeda, 1977; de Kasbah in Hengelo van Piet Blom, 1974.
- 14 Zie bijv.: Hebly en Theunissen, *Bouwen in de Stad*, op. cit. (noot 10); Carel Weeber, 'Formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur als onderdeel van rationele planning', *Plan*, nr. 11, 1979, 26-35.
- 15 Zie bijv. de IBA, Internationale Bauausstellung Berlin onder leiding van Joseph Kleihues, rond 1987.
- 16 Cocky Blauw, W. Patijn e.a., *Prijsvraag Jongerenhuisvesting Kruisplein*, Rotterdam: DROS, 1981.
- 17 Bijv. H. de Bock, J. van Kampen, K.Overmeire en M. Risselada, *Ontwerpstudies, Kompakte Laagbouw nr. 2, Typenkatalogus*, Rotterdam: Dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, 1987.

Notes

- 1 *Parterre* (± 1650, French): flat, cultivated terrain.
- 2 R. Koolhaas and B. Mau, *S,M,L,XL* (New York: Monacelli Press, 1995), 1253.
- 3 Manuel de Solà-Morales, 'Public and Collective Space: The Urbanization of the Private Domain as a New Challenge,' originally published in the Spanish newspaper *La Vanguardia*, March 1992.
- 4 Maarten Hajer and Arnold Reijndorp, *In Search of New Public Domain* (Rotterdam: NAI Publishers, 2001).
- 5 Ibid., I interpreted their work in greater depth in an earlier article, 'Re-opening the Dutch city block: recent housing project as experiments in the public domain', *ARQ*, volume 10, no. 3/4, 2006.
- 6 Arnold Reijndorp, Vincent Kompier, Stefan Metaal, Ivan Nio and Birgit Truijens, *Buitenwijk. Stedelijkheid op afstand* (Rotterdam: NAI Publishers, 1998).
- 7 Ivan Nio, 'Op zoek naar de nieuwe buitenwijk', in: Hans Venema (ed.), *Buitenplaats Ypenburg, een bevlogen bouwlocatie* (Bussum: Thoth Publishers, 2000).
- 8 Lieven De Cauter, *The Capsular Civilization* (Rotterdam: NAI Publishers, 2005).
- 9 For a history of the perimeter housing block type, see: J.Castex, J.C.Depaule and Ph. Panerai, *Formes Urbaines: de l'ilot à la barre* (Paris: Dunod, 1977).
- 10 A. Hebly and K. Theunissen, *Bouwen in de Stad* (The Hague: POS, 1989).
- 11 K. Theunissen, 'A Loggia Facing the City', in: H. Cornelissen (ed.), *Dwelling as a Figure of Thought* (Nijmegen: SUN, 2005); In this short article, I interpret the Dutch tradition of 'city life in the home' by means of the Dutch merchant's house.
- 12 Le Corbusier, 'La rue', in: *Urbanisme* (Paris: G. Crès, 1925).
- 13 A few examples: the inner street of the Gaffelblok in the Oude Westen, Rotterdam; housing by Jan Verhoeven in Nieuwegein, 1976-1980; the Wandelmeent in Hilversum by Leo de Jonge and Pieter Weeda, 1977; the Kasbah in Hengelo by Piet Blom, 1974.
- 14 See, for example, Hebly and Theunissen, *Bouwen in de Stad*, op. cit. (note 10); it was Carel Weeber who criticised the new housing schemes of those years as 'the new cosiness'.
- 15 See, for example, Joseph Kleihues, et al., *International Building Exhibition Berlin 1987. IBA 1987*, extra edition of *Architecture + Urbanism*, 1987, no. 5.
- 16 Cocky Blauw, W. Patijn, et al., *Prijsvraag Jongerenhuisvesting Kruisplein* (Rotterdam: DROS, 1981).
- 17 For example: H. de Bock, J. van Kampen, K. Overmeire and M. Risselada, *Ontwerpstudies, Kompakte Laagbouw no. 2, Typenkatalogus* (Rotterdam: Dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, 1987).
- 18 GWL terrain in Amsterdam, urban design by KCAP, 1993-1998; dwellings by Liesbeth van der Pol and Neutelings Riedijk Architects, among others.
- 19 See also my article. 'Re-opening the Dutch city block', op. cit. (note 5).
- 20 T. Schaap's statements are derived from a round-table discussion on the subject of investigating the new open space that took place in November 2007, entitled 'Het woonblok heropend'. A variety of experts participated: Ton Schaap, Ivan Nio, Like Bijlsma, Willemijn Wilms Floet, Dirk van den Heuvel, Stijnie Lohof and Arjan Hebly. The insights gained in this discussion were gathered in this publication of *DASH* and led among other things to the contributions by Like Bijlsma, Nynke Jutten en Willemijn Wilms Floet. On the 'rambling route', see also: Ton Schaap, 'Amsterdam', *Forum* (Rotterdam: O10 Publishers, 2008), 14.
- 21 Frits Palmboom and Hans Venema, *Buitenplaats Ypenburg, stedenbouwkundig plan*, 1994.